

LIEVELINGSPLEKKEN

1 MIJMEREN VANAF EEN HOOGHOLTJE

Een hoogholtje is in Groningen de benaming voor een hoge houten vaste voetbrug, hoog genoeg om schepen te laten passeren. Aan beide zijden bevindt zich een (vaak voor fietsers toegankelijke) trap. Het hoogholtje aan het Leemstermeedenpad ligt over het Godlinzermaar, een eeuwenoude waterloop, en geeft een prachtig zicht op het omliggende landschap. Hier kun je mijmeren terwijl je bij helder weer en weinig blad aan de bomen zicht hebt op de torenspitsen van Godlinze, Losdorp, Spijk, Bierum, Holwierde, Delfzijl, Appingedam, Tjamsweer, Oosterwijtwerd, Leermens en met een beetje geluk Eenum, Loppersum en Zeerijp.

2 DE GAVE WIERDE VAN GODLINZE

Het dorpje Godlinze kent een bijzonder gave wierde. Het is met z’n ruim 6 meter hoogte één van de hoogste Groninger wierden en heeft de plattegrond van een wagenwiel. De diameter omspant 375 meter. Als gevolg van de Kerstvloed van 1717, waarbij een groot deel van de provincie Groningen onder water kwam te staan en Godlinze als eiland boven het waterpeil uitstak, zijn er sterkere dijken aangelegd waarmee latere overstromingen uitbleven.

3 EEN GRONINGS OMMETJE OM DE KERK

2,3 km, wandeltijd circa 30 – 45 min.
Het Sappemapad is het dorpsommetje van het nog geen 200 inwoners tellende Losdorp. De wandeling loopt door dit prachtige Groningse wierdedorp en geeft informatie over de verschillende cultuurhistorische objecten, zoals het tolhuis op de Koakshorn, het in ‘interbellum architectuur’ ontworpen transformatorhuisje en natuurlijk de kerk van Losdorp. De route loopt deels via een onverhard maai-pad langs het beekje de Losdorpermaar en geeft naast een mooie kijk op het dorp een weids uitzicht over het Groninger agrarische landschap. Download de wandeling en meer achtergrondinfo via de volgende link: <https://goo.gl/JyUSWH>

4 HET KLEINSTE ZEESTRAND VAN NEDERLAND

Met zo’n 1600 vierkante meter is Strand Bierum waarschijnlijk het kleinste zeestrand van Nederland. Het strand is onderdeel van het buurtschap Hoogwatum. Een klein buurtje dat direct achter de zeedijk van de Eems ligt en waarvan de vroe-gere wierde onder de zeedijk is verdwenen. Het dorp had in de Middeleeuwen zelfs een eigen kapel. De restanten van een kerkhof dat bij de kapel hoorde zijn in 1969 teruggevonden en herplaatst in Termunten. Vanaf de dijk en het strand heb je een prachtig uitzicht over de Dollard (de Bocht van Watum). Geniet van zonsopkomst tussen de grazende schapen en drink vervolg-ens een kopje koffie bij rustpunt Wiksterstee direct achter de dijk.

5 DE BUNKERS VAN NANSUM EN MARSUM

In de dijk bij het buurtschap Nansum en nabij Marsum liggen twee bijzondere bunkercomplexen: een luchtafweerbatterij uit de Tweede Wereldoorlog en een navigatiestation uit de Koude Oorlog. Luchtafweerbatterij Fiemel was onderdeel van de Atlantikwall en had als taak om de Duitse havenstad Emden te beschermen. Het deels in de dijk gebouwde complex bestond uit een vuurleidingspost, barakkenkamp, vijf bunkers, mijnenvelden, anti-tankgrachten en prikkeldraadversperringen. Van de vijf kolossale bunkers zijn er nog twee intact. Deze zijn te zien vanaf de dijk ten noordoosten van Nansum.

Ten noorden van Marsum ligt aan de Marsumerweg een oud navigatiestation uit de Koude Oorlog. Het nog vrijwel intacte bunkercomplex bestaat uit 7 bunkers, die verspreid in het veld liggen. Ze zijn gebouwd tussen 1951-1958 en in gebruik geweest tussen 1958-1964 als navigatiestation van de Koninklijke Luchtmacht. Toen het Navigatiestation nog operationeel was, stonden op de bunkers radarap-paratuur en antennes, waarmee tot aan Berlijn informatie over de situatie in het luchtruim verzameld werd.

6 UITZICHT VANAF DE ZEEDIJK OP DUITSLAND

Geniet tussen de schapen van het prachtige weidse uitzicht over de Bocht van Watum, onderdeel van de Eemsmonding. Het is het gebied waar de Eems via de Dollard uitmondt in de Waddenzee en Noordzee. Aan de overkant zie je Duitsland liggen en bij goed weer heb je zelfs zicht op het Duitse Waddeneiland Juist. Tweemaal per dag trekt tijdens eb de zee zich terug. Met een beetje geluk heb je dan bij laagwater zicht op de zandplaten Paap en Hond, die vlak voor de kust liggen en waarop een groot areaal aan mosselbanken en zeegras ligt.

7 ZWEVENDE KEUKENS BOVEN HET DAMSTERDIEP

In het centrum van Appingedam zijn vele van oorsprong Middeleeuwse panden te bewonderen. Appingedam was vroeger de hoofdstad van het historisch gewest Fivelingo en kent daarmee een rijke historie. Het is, tezamen met de stad Groningen, één van de twee steden met historische stadsrechten in de provin-cie. Het beschermde stadsgezicht is het best herkenbaar in de Solwerderstraat, Dijkstraat en de directe omgeving. De beroemdste bezienswaardigheid zijn de boven het Damsterdiep hangende houten keukens die te zien zijn vanaf de smalle Vrouwebrug in het verlengde van de Oude Kerkstraat. De zwevende keukens zijn ontstaan vanwege ruimtegebrek in de 17e-eeuwse woonhuizen. Het is één van de meest gefotografeerde bezienswaardigheden in dit gebied.

8 DE MEEST IDYLLISCHE GELEGEN IJSBAAN VAN GRONINGEN

Het dorp Eenum is gebouwd op en rond een radiaire (cirkelvormige) wierde en is één van de hogere in Groningen. De rijksmonumentale wierde werd al in 500 v.Chr. bewoond en behoort daarmee tot de oudste terpengeneratie. In de 19e en 20e eeuw is een groot deel afgegraven vanwege de vruchtbare grond. Daardoor resteert alleen nog de huiswierde met bovenop het romaanse kerkje uit de 12e eeuw. In het afgegraven deel, dat direct grenst aan de kerk, ligt een natuurijsbaan. In strenge winters zorgt het voor een pittoresk en schilderachtig beeld.

9 GENIETEN VAN HET LANDSCHAP VANUIT EEN LUTJE HOESKE

Het Groninger landschap wordt gekenmerkt door haar weidse uitzicht en prach-tige wolkenluchten. ‘s Nachts is het nog mogelijk om te genieten van de duis-ternis en overdag geniet je van de stilte. Vele kunstenaars hebben zich er door laten inspireren. Ten noorden van Leermens, nabij het gehucht Lutjerijp, ligt het Lambertusheerdpad waarvandaan je uitzicht hebt over tal van middeleeuwse kerk-torens. Aan het begin van het pad staat een openbaar toegankelijk Lutje Hoeske. Dit houten minihuisje lijkt op een overkapte strandstoel, zoals ze in de jaren twintig op het strand te vinden waren. Het huisje is draaibaar, zodat je altijd in de luwte van de wind zit.

van je ontdekkingstocht door het Groninger wierdenlandschap. ook na de tijd nog goed te gebruiken. Stippel je route uit en geniet bewoners zelf. Zo is de kaart een handige gids tijdens het festival, en drinkgelegenheden, routetips en lievelingsplekken geeft door de plattegrond! Naast de festivallocaties, vind je rustpunten, eet-en 10 jaar Terug naar het begin. Deze mijlpaal verdient een mooie

MUZIEK THEATER BEELDDE KUNST POËZIE

25+26+27 MEI 2018
vrijdag zaterdag zondag
TERUG NAAR HET BEGIN
FESTIVAL
Lutjehoeske

FESTIVAL TERUG NAAR HET BEGIN

PLATTEGROND

Misschien verwacht je dat alle Groninger dorpen op elkaar lijken en het landschap eentonig is? Sociaal Geograaf Mark Sekuur van Atelier Plek is samen met bewoners op zoek gegaan naar boeiende plekken en inspirerende initiatieven. Door ze een plek te geven op de plattegrond ontdek je de (hedendaagse) context van de middeleeuwse kerken én krijg je een nieuwe kijk op dit bijzondere stukje Groningen. Maak jij een omweg of alternatieve doorsteek om juist dat ene plekje te bezoeken?

HET LAND VAN WIERDEDORPEN, KERKEPADEN EN SPECTACULAIRE VERGEZICHTEN

Welkom in Noordoost-Groningen. Een eeuwenoud cultuurlandschap waar sporen van 2500 jaar bewoning nog goed zichtbaar zijn en waar de Waddenzee tot circa 1200 n.Chr. via de Fivelmonding nog grote invloed had. Het landschap waar diezelfde zee een vruchtbaar landschap achterliet. Welkom in het gebied van kronkelende weggetjes over oude dijklichamen, vergezichten en schilderachtige wolkenluchten. Maar ook het gebied waar tegenwind écht tegenwind is. Voor een getraind oog zijn de restanten van de bedwongen Fivelmonding nog duidelijk te herkennen. Bijvoorbeeld in de straatnamen Godlinzer Oudedijk en Korendijk, of in de dorpsnamen zoals ‘t Zandt en Zeerijp. Ook zijn de vele monu-mentale dijken en ontelbare wierden nog goed te zien. Daarmee is het één van de oudste nog goed herkenbare cultuurlandschappen van Noordwest-Europa. Om tijdens de regelmatig voorkomende overstromingen te kunnen overleven, bouwden de bewoners van afval metershoge vluchtheuvels; in Groningen werden genoemd. De eerste wierden werden opgeworpen rond 500 v.Chr. Rond de 13e eeuw waren er in Friesland en Groningen zo’n 1200 wierden. De successievelijke inpoldering vanaf de 13e eeuw betekende een stop in de aanleg van nieuwe wierden. Sinds de 18e eeuw zijn er honderden wierden afgegraven vanwege de vruchtbare grond. Dit werd gebruikt om de voedselarme ‘dorre’ Drentse zandgronden te voor-zien van een vruchtbare laag. Het afgraven stopte vaak abrupt bij de dorpskerk, zoals goed te zien is in de dorpen Eenum en Marsum. In de afgegraven ‘oksels’ zijn vaak natuurijsbanen aangelegd. Een strenge winter levert idyllische beelden op. De zuidoostelijke hoek van het gebied heeft een heel ander karakter. Er is volop bedrijvigheid in de havenplaats Delfzijl, met daaraan grenzend de sfeervolle stad Appingedam. Dit is de plek waar veel mensen uit de omliggende dorpen hun inkopen doen en vertier zoeken.

COLOFON
Deze kaart is mede mogelijk gemaakt dankzij de input van diverse inwoners. Bedankt Adriaan, Agniet, Albert, André, Anneke, Bate, Bram, Cees, Dora, Gerard, Giena, Guus, Herman, Hessel, Hiwe, Jan, Janna, Laurence, Maarten, Margje, Marike, Marjan, Mark, Mia, Minke, Netty, Nicole, Nienke, Ria, Rinnert, Ruurd, Simon, Thessa en Ton!
Concept en content: Mark Sekuur – Atelier Plek, Minke van der Velde – stichting Terug naar het Begin
Vormgeving en illustraties: Liza Verhoeven
Uitgave: stichting Terug naar het begin
www.terugnaarhetbegin.nl

Inpoldering van de Fivelmonding
bron: Hacquebord en Hempenius

PROGRAMMA		
De Proeftuin achter de Nicolaïkerk	PROJECT MAJALIS zaterdag: 9.30-12.00	NOOTA SAXOPHONE DUO zondag: 10.30-11.45
OPENINGSDINER vrijdag: 17.00-20.00	LA PANIKA zaterdag: 13.30-14.00 14.30-15.00 15.30-16.00	K.O.BRASS zondag: 13.00-13.30 14.00-14.30 15.30-16.00
KOFFIE & TAART zaterdag & zondag: 9.00-12.00	SWOOLISH GARAGE zaterdag + zondag: 16.00 - 20.00	WAAI-MAAR-AAN-KAART zaterdag + zondag 10.00-11.00
LUNCH & LEKKERS zaterdag & zondag: 12.00-16.00	LIEKE’S (LEFDES) BRIEVEN zaterdag + zondag: 16.00 - 20.00	
FESTIVALMENU zaterdag & zondag: 16.00-20.00		

RONDVAARTBOOT DAMSTERVEER
Afvaart is bij de steigers achter de Nicolaïkerk, op de volgende tijdstippen:
Zaterdag: 13.15 / 14.30 / 16.00 / 17.15
Zondag: 13.30 / 15.00 / 16.30
Kaarten kosten € 5,- en zijn aan boord te verkrijgen

REMY VAN KESTEREN & BLAUWE UUR vrijdag: 20.00-21.30 uur Nicolaïkerk, Wijkstraat 32	ACADEMIE MINERVA & PRINS CLAUS CONSERVATORIUM zaterdag & zondag: 12.00-12.45 / 13.45-14.30 / 15.30-16.15 / 17.15-18.00 Nicolaïkerk, Wijkstraat 32	DE MENSENBIEB zaterdag: 11.00-13.00 Bibliotheek Appingedam, Professor Cleveringaplein 5	MICHIËL BORSTLAP zaterdag: 11.00-11.45 / 12.45-13.30 / 14.30-15.15 Centrum Kabzeel, Dijkstraat 77
HENK VAN OS & MARJOLEINE DE VOS zaterdag: 10.30 - 11.30 Nicolaïkerk, Wijkstraat 32	JOENOS POLNAIJA & FIONA KELATOW zaterdag: 13.15-14.00 / 15.00-15.45 / 16.45-17.30 Molukse kerk, Harkenoerstraat 2	THEATER DE STEEG zaterdag: 12.00-12.45 / 13.45-14.30 / 15.30-16.15 Synagoge, Broerstraat 6	THE GIVEN HORSE zondag: 13.15-14.00 / 15.00-15.45 / 16.45-17.30 Kerk Opwierde, Opwierderweg 152
GEERT C. HOVINGH zondag: 9.30-10.30 Nicolaïkerk, Wijkstraat 32		JEAN PIERRE RAWIE & JOEP VAN RUITEN zondag: 12.00-12.45 / 13.45-14.30 / 15.30-16.15 Synagoge, Broerstraat 6	

Zo omschrijven inwoners het gebied, verwoord tijdens een
bijeenkomst voorafgaand aan het festival.

De DAAMe **BON**
Wijkstraat 29, Appingedam (z.o.z)
di 13.00-17.00 / woe-za 9.30-17.00 /
zo 12.00-17.00

Restaurant Overdiep **BON**
 Stadshaven 2 Appingedam (z.o.z)
 ma-za vanaf 11.00 / zo vanaf 12.00

Restaurant Spoorzicht **BON**
Molenweg 11 Loppersum
ma-zo 12.00-21.00

Restaurant Veldzicht **BON**
Schoolweg 4, Oosterwijtwerd
do-za 12.00-22.00

Dorpshuis Bij Jacobus
Borgweg 7-9 Zeerijp
do-za 17.00–19.30
zo 27 mei tijdens festival

	autoroute
	fiets/wandelroute
	kunstroute
	routetips
	treinspoor
	water
	zee
	afstand in km van dorp naar dorp
	station
	geldautomaat
	gratis parkeerplaats
	parkeerplaats met parkeerschijf
	lievelingsplek
	horeca
	pleisterplaats met koffie/thee
	pleisterplaats
	op de achterkant van het programmaboekje vindt u een kortingsbon

1 km

Volg het Dominee Christophoripad; een eeuwenoud kerkepad dat van Jukwerd naar de kerk in Tjamsweer loopt. Waan je in het verleden waarin dit pad voornamelijk 's zondags gebruikt werd toen er nog nauwelijks gewone wegen waren. Nabij Tjamsweer zie je nog enkele kleine wierden in het landschap liggen.

Volg de Bosweg tussen Loppersum en Eenum en geniet van het uitzicht op de prachtige Jacobuskerk van Zeerijp; een middeleeuwse kruiskerk met vrijstaande klokkentoren. Halverwege de Bosweg loopt de Woldweg. Dit fietspad voert je door de landerijen en brengt je (bijna) tot aan de voet van de Jacobuskerk.

Het Lambertusheerdpad ligt op de route van Leermens naar Godlinze. Vanaf dit fietspad heb je prachtig uitzicht op één van de oudste cultuurlandschappen van Noordwest-Europa. Zie ook 'tip 9' over het Lutje Hoeske.

Tussen Arwerd en Leermens ligt tussen de Kapslaan en Kloosterweg het enkel voor fietsers toegankelijke Leemstermeedenpad. Bij de aansluiting met de Kapslaan staat een picknickbankje waarvandaan je uitzicht over de Godlinzermaar en het heerlijk veeveen is. Het fietspad volgt het beekje naar het verderop gelegen hoogholthe van 'tip 1'.